

УДК 943.8:947.“1648”

Гаврилюк І. В.

Рец. на: **Damian Płowcy. Od Konstantynowa do Pilawiec. Działania wojenne na ziemiach ukraiennych od czerwca do września 1648 roku / Damian Płowcy. Zabrze–Tarnowskie Góry 2012. – 223 s.**

Книжка молодого польського історика, аспіранта інституту історії університету Адама Міцкевича в Познані Даміана Плови «Від Костянтинова до Пилявців. Військові дії на українських землях від червня до вересня 1648 р.»¹ напевне викличе жваві дискусії в Польщі. Натомість щодо України є сумніви – вітчизняні історики зрідка і вкрай повільно реагують на появу подібних публікацій малознаних початківців (тим паче зарубіжних), навіть не зважаючи на те, що ця книжка напряду дотикається нашої історії, притому одного з найдраматичніших її моментів – перших місяців повстання Богдана Хмельницького².

Очевидно також, що у Польщі книжка Плови буде гостро розкритикована. І, правду кажучи, – справедливо. Головним достоїнством праці є її ідея. Як не парадоксально, але перший етап Хмельниччини, який, здавалося б, є досконально вивченим (принаймні його військово-політична складова), до цих пір манить істориків своїми таємницями. Особливо багато питань виникає навколо протистояння двох таборів («мирного» і «воєнного») щодо вирішення «козацької проблеми» на конвокаційному сеймі 16 липня – 1 серпня 1648 р. Не до кінця з'ясованим є й перебіг тогочасних воєнних подій: чи міг князь Ярема Вишневецький зі своїми головними силами встигнути на допомогу коронній армії до курської битви, а якщо ні, то чому цього не зро-

бив? Як можна охарактеризувати похід армії руського воєводи в червні-липні 1648 р. з Лівобережжя на Волинь: панічною втечею, каральним рейдом чи продуманою військовою операцією? Як конфлікт амбіцій та інтересів Владислава Домініка Заславського, Яреми Вишневецького та людей, котрі стояли за цими потужними руськими магнатами, вплинув на збір, організацію та дисциплінованість коронної армії у серпні-вересні 1648 р.? І, зрештою, хто найбільше винен у пилявецькій катастрофі? Тому читач, беручи до рук книжку Плови і переглянувши її зміст, міг би сподіватися на отримання відповіді бодай на частину поставлених вище питань. Натомість автор, як правило, просто переказує добре відомі факти (і це не дивно, зважаючи на обмежений список використаних джерел), зрідка додаючи до них власні судження. Лише в останньому, п'ятому розділі, в якому йдеться про тогочасний образ Яреми Вишневецького, Даміан Плови, вступаючи в дискусію з поширеним в польській історіографії образом князя-захисника Вітчизни, висловлює свої цікаві міркування, до яких ми ще повернемося.

Можна було би розраховувати на те, що Плови зосередить головну увагу на «військових діях» протягом червня – вересня 1648 р. – як правильно зауважив автор, «у цей час дійшло до двох великих битв (Костянтинів і Пилявці), кількох менших (Махнівка, Немирів, Острог), двох облог (Бар, Кодак) а також численних менших зіткнень» (с. 7). На жаль, аналіз цих конфліктів виглядає дуже поверховим. Незрозуміло, чому взагалі відсутній опис і причини об'єднання сил Яреми Вишневецького і Януша Тишкевича із військами князя

¹ Книжка складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, бібліографії та списку використаних у тексті мап і схем. Усього 223 сторінки.

² Ми свідомі численних варіантів назви цього періоду в українській історіографії, але надалі послуговуватимемося лише кількома з них.

Заславського під проводом Кшиштофа Корицького та Анджея Суходольського та королівською гвардією обозного Великого Князівства Литовського Самуеля Ошінського в переддень битви під Костянтиновим. Автор одразу переходить до дуже лаконічного (на три сторінки) опису самого зіткнення. Висновок Плови про те, що опір магнатських військ під Костянтиновим був даремним (с. 70), адже загони Максима Кривоноса все одно за кілька днів зайняли Костянтинів, Острог, Заслав і рушили далі на захід, є, на нашу думку, коректним, хоч, очевидно, і наткнеться на спротив польських колег. Відсутні також описи маршу коронної армії під Пилявці, зайняття покинутого козаками Костянтинова вранці 15 вересня та суперечок серед регіментарів і їх численних радників щодо подальших дій. Як відомо, брацлавський воєвода Адам Кисіль, коронний мечник Міхал Збжидовський, Владислав Домінік Заславський та інші, враховуючи повідомлення про наближення орди, підтримали пропозицію Самуеля Ошінського розташувати армію в таборі за містом, маючи в тилу його укріплення, між р. Случ та болотами, й очікувати тут на підхід козаків і татар. Проти цього плану виступили київський воєвода Януш Тишкевич, ломжинський староста Ієронім Радзейовський, брестський воєвода Ян Шимон Щавінський та інші. Вони вимагали негайно атакувати Хмельницького, щоб відігнати «противника за Дніпро». Прихильники цього плану твердили про необхідність швидких і рішучих заходів, щоб не допустити об'єднання козаків із татарами, і, зрештою, досягли свого. Так само поверхово описано останній (головний) день битви під Пилявцями 23 вересня (с. 178). Взагалі, аналізуючи пилявецьку битву, автор чомусь не використав кілька важливих і цікавих джерел (до того ж частково опублікованих!), як-от: “*Diariusz errorów Ich MM. PP. Regimentarzów pod Piławcami*”³, «*Реляция Д. Заславского сенаторам Речи Посполитой с изложением обстоятельств разгрома польских войск украинским войском под Пилявцами. Конец сентября 1648 г.*»⁴, “*Relacya Pana Zaborowskiego Rotmistrza Pana Sandomierskiego z Obozu uchodzącego. 30.09.1648*”⁵, “*List Kisiela Wda Braclawskiego do Xcia Prymasa i Stanów o kłęsce Piławieckiej. Uchanie 29 Września 1648*”⁶ тощо.

³ Biblioteka Narodowa (Warszawa), wydział mikrofilmów. — Teka Naruszewicza. — T. 143.

⁴ Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1965. — С. 140–151.

⁵ Rawita-Gawroński F. Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny. — Lwów, 1914. — S. 117–119.

⁶ Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. — Kraków, 1864. — S. 205–207.

Дискусійним є твердження автора про те, що «в 1648 р. приватні війська магнатів не були настільки чисельними, як це всюди представляється» (с. 8). Саме через це, на думку Плови, вони не змогли підсилити коронну армію в переддень битви під Корсунем, незважаючи на універсал і прохання гетьмана великого коронного Миколая Потоцького (с. 208). Лише князь Ярема Вишневецький з більшістю своїх підрозділів рушив у напрямку гетьманського обозу, але робив це дуже повільно, в результаті чого залишився сам посеред виру повстання. Однак, наприклад, під Корсунем «польська армія нараховувала 6000 жовнірів, з них 2200–2300 кварцяних, решта — приватні хоругви “українських” магнатів: 1000 людей Адама Ієроніма Сенявського, 1000 вояків князя Заславського під командою полковника Кшиштофа Корицького, 800–1000 солдатів князя Вишневецького під начальством коронного стражника Олександра Замойського і 400–600 жовнірів краківського воєводи Станіслава Любомирського»⁷. Під Костянтиновим всю армію, окрім королівської гвардії, склали почти магнатів: Владислава Домініка Заславського, Яреми Вишневецького та Януша Тишкевича.

Суперечливою вважаємо характеристику автором трьох регіментарів, а саме сандомирського воєводи Владислава Домініка Заславського, коронного підчашого Миколая Остророга та коронного хорунжого Олександра Конєцпольського. Другий острозький ординат — князь Заславський — всупереч твердженню Плови (с. 38), до літа 1648 р. не мав жодного військового досвіду, а його надвірними хоругвами завжди командували призначуваним ротмістри або полковники. Усе, чим міг похизуватися сандомирський воєвода, це збройний наїзд на помираючого у Ряшеві тестя, сандомирського каштеляна Миколая Лігензу⁸. Так само важко назвати Миколая Остророга «офіцером із довгим стажем служби» (с. 38) — відомо, що він на чолі власної хоругви був під Охматовом 1644 р., чого явно замало для подібного визначення. Олександр Конєцпольський, незважаючи на молодий вік, був найдосвідченішим у військовій справі серед своїх колег: від 1643 р. значився ротмістром кварцяної хоругви, також брав участь у битві під Охматовом. Однак через це він не міг вважатися «очевидним кандидатом на вождя» (с. 38), а традиція Речі По-

⁷ Biernacki W. Żółte Wody – Korsuń 1648. — Warszawa, 2004. — S. 142. Про варіативність підрахунків чисельності коронної армії на Жовтих Водах і під Корсунем: Biernacki W. Kilka uwag do początków powstania Bohdana Chmielnickiego [w:] Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. — Toruń, 2009. — S. 60–68.

⁸ Rzońca J. Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski jako regimentarz, wojewoda krakowski i pierwszy ordynat ostrogski // Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. — Białystok, 2003. — S. 124.

сполитої не знала наступництва гетьманського уряду (нагадаймо, що батьком Олександра був Станіслав Конєцпольський). Від самого початку стало зрозуміло, що при призначенні аж трьох реґиментарів армія не буде становити єдиного цілого. Незрозумілим і обурливим для багатьох було також оминання коронною булавою гетьманів Великого князівства Литовського, особливо молодого та енергійного Януша Радзівіла.

Цікавим є аналіз автором тодішнього образу руського воєводи Яреми Вишневецького, який і донині породжує дискусії. Очевидно, що тут Даміан Плови також отримує гострі стріли критики на свою адресу, оскільки він, зазначаючи, що історики, котрі писали про князя, діляться на його ворогів, оборонців та «центристів» (тих, хто намагається уникати конкретних тверджень) (с. 187), чітко відносить себе до перших (причому ніде цього не декларуючи). Дивним виглядає твердження автора, що «таких шляхтичів та магнатів, як Вишневецький, з подібним військовим досвідом, в Речі Посполитій було десятки, і князь нічим не вирізнявся на фоні інших» (с. 210). Тут варто лише пригадати участь пана на Лубнах у смоленській війні 1632–1634 рр., відбитті наїзду Абази-паші 1633 р., придушенні козацьких повстань 1637–1638 рр., битві під Охматовом 1644 р., численних наїздах тощо. Натомість знаходимо слухним інший постулат Плови про творення героїчного образу Вишневецького під час облоги Збаража влітку 1649 р. (с. 206), а не роком раніше, коли руський воєвода, на фоні обурення шляхетського загалу призначенням трьох реґиментарів-ставлеників коронного канцлера Єжи Оссолінського, був далеко не єдиним кандидатом на гетьманську булаву. Нагадаємо, що, окрім Яреми Вишневецького, тоді висувалися кандидатури краківського воєводи Єжи Любомирського, белзького каштеляна Анджая Фірлея, київського воєводи Януша Тишкевича та польного гетьмана литовського Януша Радзівіла. Натомість після пилявецької втечі (роль в якій руського воєводи є не до кінця з'ясованою) князь залишився в розумінні шляхти чи не єдиною людиною, здатною дати відсіч ворогу і врятувати всю державу.

I. Gavryliuk

Rec. ad op.: **Damian Płowy. Od Konstantynowa do Piławiec. Działania wojenne na ziemiach ukraińnych od czerwca do września 1648 roku / Damian Płowy. Zabrze–Tarnowskie Góry 2012. – 223 s.**

Обсяги використання автором доступної йому джерельної бази є явно недостатніми. Так, не було залучено матеріалу Головного архіву давніх актів у Варшаві (AGAD), зокрема з його козацького й татарського фондів. До речі, в передмові, на стр. 10, Плови зазначає, що таки використовує матеріали з AGAD, однак у самому тексті на них ніде не посилається. Також недостатнім є використання ресурсів Бібліотеки князів Чарторийських у Кракові.

Сам текст також містить багато фактологічних неточностей. Наприклад, перше зіткнення під Жовтими Водами мало місце 29, а не 16 квітня (с. 21); автором помилково трактовано бажання гетьмана великого коронного Миколая Потоцького залишитися під Корсунем в укріпленому таборі і боронитися (с. 22), а не відступати обозом, як було насправді; триденна битва під Костянтиновим розпочалася 26, а не 25 липня (с. 37); ротмістр Яреми Вишневецького звався Ян Сокол, а не Ян Сокал (с. 166) тощо. Не можна не відмітити неохайно оформлену бібліографію, наприклад, Корзон (Тадеуш) зазначений перед Кемпою (Томашом) і Керстеном (Адамом), не всі вміщені наприкінці книжки позиції були використані у самому тексті (таких більше тридцяти), хоча, можливо, виною всьому є дивна неувважність автора, котрий періодично взагалі забуває про посилання, а в деяких розділах суперечить сам собі.

Книгу Даміана Плови «Від Костянтинова до Пилявців. Військові дії на українських землях від червня до вересня 1648 р.» можна розглядати під двома кутами зору. Дуже добре, коли молодий історик має змогу опублікувати своє дослідження (притому у вигляді книги!), висунувши в ній власні сміливі, хоч місцями і доволі спірні, твердження. З другого боку, книжка містить чимало помилок: як незначних (на них ми не зважали з огляду на небажання перетворювати рецензію на постійне виправлення імен і дат), так і доволі значущих, найголовнішими з яких є напрочуд слабке і вибіркоче використання автором джерельної бази та невідповідність поставлених завдань – бодай у самій назві – тому, що в результаті отримав читач. Хочеться сподіватися, що напрацьований автором досвід під час написання цієї книжки допоможе йому уникнути подібних помилок у майбутньому.